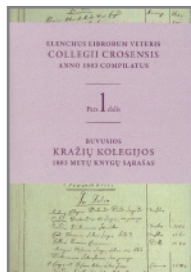

Anna Królikowska
ORCID: 0000-0002-2818-1582
Akademia Ignatianum w Krakowie

Dziedzictwo kulturowe jezuickiego kolegium w Krożach. Biblioteka

*Elenchus librorum veteris Collegii Crosensis anno 1803
compilatus [Buvusios Kražių kolegijos 1803 metų knygų
sąrašas], t. 1–2, red. D. Antanavičius, Vilnius: Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas, 2017–2018.*

Działalność jezuitów na Żmudzi sięga początku XVII wieku. Zostali oni sprowadzeni do Kroż przez biskupa Melchiora Giedroycia w 1607 roku. Najpierw działała tam stacja misyjna (1608–1615), następnie rezydencja (1615–1618) i wreszcie kolegium (1618–1773). Szkoły otwarte w 1616 obejmowały klasy do poetyki, a w 1638 roku wprowadzono również retorykę dla studentów świeckich. Dla kleryków jezuickich wykładano tu retorykę na przestrzeni 45 lat z przerwami, filozofię z przerwami od 1654 do 1773 roku oraz teologię moralną z przerwami od 1633 do 1719 roku. W chwili kasaty zakonu w 1773 roku działały w Krożach pełne szkoły średnie oraz kurs filozofii. Po kasacie szkoły przejęła Komisja Edukacji Narodowej, zatrudniając nadal przynajmniej dziewięciu byłych jezuitów. Kroże posiadały również Konwikt dla ubogiej szlachty (od 1635), Bursę muzyków (od 1625), a także teatr

SPI Vol. 22, 2019/4
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366

czynny przynajmniej od 1640 roku. Wszystkie te instytucje działały aż do kasaty zakonu w 1773 roku (Grzebień 1997: 332; *Encyklopedia katolicka* 2002: 1328–1329).

W ciągu 150 lat swojej działalności edukacyjnej (1616–1773) Kolegium w Krożach (Kraziai College) pozostawiło bogate dziedzictwo kulturowe, które obejmuje również bibliotekę. Powstała ona i rozwijała się dzięki darowiznom księgozbiorów biskupa Melchiora Gedroycia i biskupa Mikołaja Paca (238 książek), następnie w 1626 dwóch proboszczów Benedykta Szejchowskiego i Jerzego Stawińskiego. Od 1679 biblioteka posiadała stałe uposażenie na zakup i oprawę książek, co pozwalało na systematyczne powiększanie zasobów. W 1711 biblioteka otrzymała zbiór książek od Aleksandra Korffa. W XVIII wieku biblioteka była kilkakrotnie porządkowana, w wyniku czego wiele zniszczonych woluminów zostało z niej usuniętych (Grzebień 1997: 332; *Encyklopedia katolicka* 2002: 1328–1329).

Jednym z kluczowych źródeł historii biblioteki kolegium w Krożach jest lista książek opracowana w 1803 r. W 1773 r. Towarzystwo Jezusowe zostało zniesione na Litwie, a jego kolegia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów trafiły do Komisji Edukacji Narodowej, która została założona w tym samym roku i która ustanowiła okręgi edukacyjne. Kroże były częścią okręgu edukacyjnego Zemaitija (Samogitia) z centrum w Kownie. Po trzecim rozbiórce Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1795 r. władze okupacyjne początkowo przekazały zarządzanie szkołami biskupowi wileńskiemu. Dawne kolegium w Krożach zostało przekazane karmelitom. Otworzyli oni szkołę w Krożach jesienią 1797 roku.

Na początku 1803 roku w Imperium Rosyjskim rozpoczęła się reforma edukacyjna. Całe imperium zostało podzielone na sześć okręgów edukacyjnych. Wileński Okręg Edukacyjny był ustanowiony w celu zarządzania szkołami na terenach anektowanych ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a kuratorem tej dzielnicy został książę Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861), który od najmłodszych lat był przyjacielem cesarza Aleksandra I. Wszystkie szkoły wileńskiego okręgu edukacyjnego były podporządkowane Cesarskiemu Uniwersytetowi Wileńskiemu.

Po otrzymaniu instrukcji od Uniwersytetu Wileńskiego, dyrektor szkoły w Krożach, karmelita Aleksas Smatovicius (Aleksy Szmatowicz, 1766–?) sporządził wymagany raport i wysłał go do Wilna

16 kwietnia (4 kwietnia) 1803 roku. Raport zawierał „Inwentarz biblioteki szkoły w Krożach”. Dokument nazwano inwentarzem, ponieważ oprócz książek zawierał listę szeregu instrumentów z klasy fizyki. W rzeczywistości nie jest to inwentarz biblioteczny ani katalog we współczesnym znaczeniu, ponieważ brakuje mu podstawowego elementu katalogu – lokalizacji lub podpisów książek. Dlatego redaktor publikacji przyjął nazwę „lista książek” jako najbardziej adekwatną. Lista ma formę tabeli, która składa się z czterech głównych kolumn: (1) nazwisko autora, tytuł książki i liczba tomów (nazwisko autorów i liczba tomów), (2) miejsce wydania (miejsce druku), (3) rok wydania (czas druku) i (4) liczba egzemplarzy.

Nie zachowały się żadne katalogi książek Kolegium w Krożach z okresu 1616–1773, choć musiały zostać stworzone zgodnie z wymogami Instytutu Towarzystwa. Katalog ksiąg z 1773/1774, który bez wątplenia musiał zostać opracowany przez wizytatorów kolegium, odpowiedzialnych za rejestrację majątku Towarzystwa Jezusowego po jego zniesieniu, również nie przetrwał (Mariani 2017: 13–14; Mariani 2018: 335)¹.

Sama lista książek z 1803 roku jest znana w historiografii od ponad pięćdziesięciu lat, jednak, jak wskazuje autor opracowania, dotąd nikt nie próbował jej opublikować *in extenso*. Wydanie tego rodzaju źródła nie jest łatwe z wielu powodów: jej tekst jest trudny do rozczytania nawet dla doświadczonych wydawców źródła. Redaktor publikacji wskazał cały szereg trudności, na jakie natrafił w przygotowaniu listy do wydania: nazwiska autorów są podawane z błędami, tłumacze na łacinę lub inne języki są często wskazywani jako główni autorzy; tytuły książek często pisane były w sposób niekompletny: tylko dwa lub trzy główne słowa i niekoniecznie w kolejności, w jakiej występują w tytule; pojawiają się błędy we wskazywaniu miejsca, a zwłaszcza roku wydania. W wielu przypadkach miejsce i rok wydania nie są

¹ Kasata zakonu jezuitów doprowadziła z jednej strony do rozproszenia znacznych zasobów archiwalnych i bibliotecznych należących do tego zakonu, z drugiej zaś, w wyniku przejścia jego mienia przez władze państwowe, dała ona impuls do tworzenia nowego rodzaju dokumentów, które dzisiaj mogą pełnić funkcję zastępczą wobec zaginionych materiałów o proveniencji zakonnej. Pierwszoplanową rolę w tym zakresie pełnią inwentarze pokasacyjne. Były one wynikiem inwentaryzacji mienia pojezuickiego, które później miało stanowić podstawę finansową systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej.

wcale wskazane ze względu na wady kopii (np. brak karty tytułowej) i tym podobne.

Obecnie takie zadanie wydania źródła wspomagają technologie cyfrowe, które dają możliwość wyszukiwania i rozpoznawania, nie wszystko jednak da się zidentyfikować. Aby tego dokonać, większość pozycji na liście musiała być fizycznie zweryfikowana. Dariusz Antanavičius podjął się niezwykle ambitnego i skomplikowanego zadania, mianowicie zlokalizowania książek z listy, istniejących w bibliotekach litewskich i zagranicznych. Zadanie to udało się w dużej części zrealizować dzięki temu, że zdecydowana większość zbiorów biblioteki kolegium w Krożach nie opuściła terytorium Litwy, a obecnie znajdują się one w trzech głównych bibliotekach Litwy: w Bibliotece Publicznej Powiatu Kowieńskiego, w Bibliotece Narodowej Martynasa Mazvydasa i Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. D. Antanavičiusowi w ciągu niespełna roku udało się zidentyfikować ponad 1100 egzemplarzy książek należących do Kolegium w Krożach, a znajdujących się w Litewskiej Bibliotece Narodowej Martynasa Mazvydasa. Stanowi to ok. 1/3 zawartości listy. Należy wyrazić nadzieję, że redaktor publikacji będzie kontynuował swoją pracę nad identyfikacją listy, zwłaszcza, że zapowiada przygotowanie historii biblioteki w Krożach. Oprócz samej listy ocalałe egzemplarze są drugim najważniejszym źródłem historii biblioteki kolegium w Krożach.

Lista jest publikowana w językach oryginału, to znaczy w języku łaćnińskim i polskim. Podjęto próby zachowania jak największej liczby cech oryginału w transkrypcji (na przykład błędy w nazwach własnych), ale nie wszystkie. Druga część tej publikacji, która ma ogromne znaczenie dla bibliografów, składa się z bazy danych LISA. Opracowano pięć oddzielnych wskaźników: (1) indeks alfabetyczny, głównie autorów, (2) indeks przyływów książek (chronologiczny), (3) indeks tytułów, (4) indeks topograficzny i (5) krótka lista właścicieli książek. Na końcu drugiego tomu publikacji zamieszczono fotografie książek (kart tytułowych i frontów okładek).

Lista książek stanowi źródło pozwalające odtworzyć mikrohistorię kolegium w Krożach, zwłaszcza zaś jej aspekt kultury intelektualnej. Będzie ona przydatna, jak wskazuje sam redaktor, przede wszystkim dla historyków książek, którzy prowadzą badania nad nieistniejącymi bibliotekami Litwy, ekspertów od starych książek oraz bibliografów, którzy na co dzień zajmują się identyfikacją i przypisywaniem starych

książek. Na przykład, gdy opisuje się wadliwą książkę (bez strony tytułowej lub stron początkowych), obecność książki na liście, wraz z innymi argumentami, może służyć jako dowód jej pochodzenia lub przynajmniej odniesienie do niej. Lista będzie niewątpliwie przydatna w wszystkim badaczom kolegium w Krozach i jego dziedzictwa.

Bibliografia

- Encyklopedia Katolicka*, t. 9. (2002). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, kol. 1328–1329.
- Grzebień L. (red.). (1997). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Mariani A. (2017). *Inwentarze kolegiów jezuickich jako źródło do badań nad szkolnictwem staropolskim*, [w:] *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań*, cz. 1, red. K. Puchowski, J. Orzeł, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.
- Mariani A. (2018). *Inwentarze kolegiów Towarzystwa Jezusowego jako źródło do badań nad jezuicką kulturą muzyczną*, [w:] *Universalis et particularis. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia*, red. B. Bohdanowicz, T. Jeż, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Anna Królikowska
Akademia Ignatianum w Krakowie
e-mail: anna.krolikowska@ignatianum.edu.pl